

Budapest 150

Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya interdiszciplináris konferenciája

A középkori évszázadok – Pest és Buda régi múltja

Szovák Kornél, az MTA doktora, a BTK Moravcsik Gyula Intézet igazgatója

Noha Budapest az egykori Buda, Pest és Óbuda 1873. évi egyesítésével jött létre, ehhez mint központi maghoz pedig 1950-től fogva további településeket is hozzácsatoltak, az egyes városrészek előzményei már a korai időktől fogva központi szerepet játszottak a magyar történelemben és politikai életben. A mai főváros a helyén elterülő középkori településkonglomerátum hosszú, századokon át húzódó egységesülési folyamatának köszönheti létét, kezdetben a király egyik kedvelt tartózkodási helyéből az idők során uralkodói székhellyé fejlődött, eközben a központi jelleg egyik településről a másikra – Óbudáról és Pestről Budára – helyeződött át, mígnem a középkor végére valódi főváros jellegét öltötte. Először IV. Béla várhegyi alapítása és az általa kibocsátott, a polgárközösséget megalapozó kiváltságlevél közössége kapcsolta össze távlatilag a két összetevő, Pest és Buda sorsát. Az egyes települési összetevők különböző korokban eltérő nevenek jelentek meg az írott forrásokban, a politikai életben játszott szerepük megmozgatta az írók képzeletvilágát is, a történetírók idővel a római és a hun időkig nyúló hátteret rajzoltak nekik, és régmúltjukat a történeti időkbe vetítették vissza. Az előadás röviden vázolja a három fő település Árpád-kori történeti összefüggéseit, majd bemutatja azokat a középkori történetírói elképzeléseket, melyeket részint a főváros területén akkoriban jól azonosítható római kori épületelemek inspiráltak, részint az írói képzelőerő alapozott meg.

Magyar városoknak adott krími tatár menlevelek

Ivanics Mária, az MTA doktora, professor emerita (SZTE BTK Altajisztikai Tanszék)

A történeti Magyarország városi levéltáraiban néhánytól a százat is meghaladó számban található török nyelvű, illetve magyar nyelven írt eredeti török iratok, melyek a közös múlt páratlanul értékes, de alig használt dokumentumai. Ennek a gazdag forrásanyagának egy töredékét teszik ki azok a menlevelek, amelyeket a krími tatár kán, illetve társuralkodói, a kalga és a nureddin szultán adott a magyarországi városoknak. Míg Buda, lévén a török hódoltság székhelye, állandó és jelentős számú katonasággal rendelkezett, addig a pesti oldal védelmére gyakran rendelték ki a török hadsereg segédsapataként felvonuló tatárokat, akik Pest alatti táborukat bázisként használva ki-kicsaptak a környező településekre. A nehezen féken tartható tatár katonaság nem kímélte a hódoltságban lévő kincstári vagy beglerbégi használatban lévő városokat sem, ezért szükséges volt számukra menlevelet kibocsátani, és őrzésükre kisebb létszámú csapatokat küldeni. Az előadás a menlevelek típusait, hatékonyságát, a védelem árát vizsgálja egy-egy szűkebb régió belül, de betekintést nyújt a nagy hadjáratok idején keletkezett hasonló típusú iratanyagba is.

Budapest, a modern magyar nemzet fővárosának születése

Bali János PhD, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet kutatási, stratégiai és koordinációs igazgatója, habilitált docens (ELTE BTK Néprajzi Intézet)

Pest, Buda és Óbuda egyesülésével nem csupán egy nagyváros jött létre, hanem a modern nemzetépítésnek helyet biztosító köztérhálózat is. Előadásomban áttekintem, hogy Budapest első hatvan esztendejében (1873 és 1933 között) a köztér milyen kiemelt „nemzetesítő” gyakorlatoknak adott helyet, s hogyan vált a nemzet fizikai tekintetben vett fővárosa

szimbolikus értelemben is a nemzet fővárosává. Példáim elsősorban a közterek elnevezésein, a köztereken állított emlékműveken és a közterekben zajló nemzeti rítusokon keresztül mutatja be a folyamatot.

A budapesti gyermek-közétkeztetés egykor és ma

Báti Anikó PhD, tudományos főmunkatárs (BTK Néprajztudományi Intézet)

Budapest létrejöttének pillanatától a város jóléte, működése és közbiztonsága szempontjából is az egyik kulcskérdés a közellátás megszervezésének feladata volt, és ez így van ma is. A rászorulóknak számára az első, rendszeresen működő népkonyhákat 1874-ben állították fel a közösségi összefogásra építve. Az állam ennek a feladatnak az ellátásába csak jóval később kapcsolódott be. Az előadás a történettudományi és a néprajzi táplálkozáskultúra-kutatásokra építve tekinti át röviden a budapesti gyermek-közétkeztetés múltjának néhány fordulópontját. A folyó néprajzi fókuszú interdiszciplináris vizsgálatunk esettanulmányai kapcsán pedig arra világít rá, hogy ma milyen szerepet tölt be a menza Budapest táplálkozáskultúrájában, az iskolákban és a kutatásban részt vevő családok életében, kitekintéssel a Covid vírus okozta változásokra is.

A nagyváros harmóniái

Bednaries Gábor PhD, főiskolai tanár (Eszterházy Károly Katolikus Egyetem)

A 20. század elején nemcsak Budapest vált rohamos ütemben nagyvárossá, de lakói száma és kultúrája is gyökeresen átalakult. Íróink és költőink közül sokan úgy találtak új otthonra Budapesten, hogy velük, mellettük és általuk alakult a város közege és környezete. Ez a kölcsönviszony modern költészetünkben is nyomon követhető, ahogy az új helyszínek térhódítása a metropolisz turbulens sokszínűségét kategorizálhatóvá és feltérképezhetővé teszi, ami egyszerre a modern irodalom feltételeként és vívmányaként mutatja fel a nagyvárosiasulás folyamatát.

Kodály *Psalmus Hungaricus* és a nemzeti sorstragédiák (1918–1923)

Dalos Anna, az MTA doktora, tudományos tanácsadó (BTK Zenetudományi Intézet)

A *Psalmus Hungaricus* jelentésrétegeit vizsgáló Kodály-irodalom a kezdetektől hangsúlyozta, hogy az 55. zsoltár Kecskeméti Vég Mihály-féle parafrázisára épülő megzenésítés közvetlen módon reflektál Magyarország tragikus, a trianoni békediktátum által meghatározott sorsára. A kompozíció 1923. november 19-i ősbemutatóját követő első kritikák a nemzeti sorstragédia mellett a „bűnös város” motívumát is felismerni vélték a *Psalmus*ban, egy olyan műben, amelyet fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából Budapest Székesfőváros rendelt a Tanácsköztársaság idején aktív szerepet vállaló, s ezért 1920-ban a Zeneakadémián eljárás alá vont zeneszerzőtől. Az elemzők ugyanakkor sokkal kevesebb figyelmet szenteltek a *Magyar zsoltár* önéletrajzi vonatkozásainak. Előadásomban éppen ezért Kodály főművének elemzése során elsősorban a komponista személyes Trianon-traumájára, az I. világháború vége és a mű bemutatója között eltelt öt év sorstragédia-sorozatára adott kodályi válaszokra, valamint az ellene folytatott eljárás mozzanatainak a *Psalmus Hungaricus*ban felbukkanó párhuzamaira kívánok fókuszálni.

Zene és nyelv kompozíciós összefüggései a *Psalmus Hungaricus*ban

Eisemann György, az MTA doktora, professor emeritus (ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet)

A 20. század tízes-húszas éveitől – a modernség második hullámában – újjáalakult az európai művészet hagyományszemlélete. A századforduló esztétizmusára és az avantgárd törekvésekre reagálva domborodott ki a művészi nyelv előzetességére hivatkozó formaelv, mely az egyéni invenciókat is a tradíció közvetítéseként vélte meghatározottnak. Szembefordult a romantikusnak vélt önkifejezéssel, ami a személyes hangvételő lírai vallomás, így a zsoltár műfajának a történelmi emlékeztető megszólaltatásait is befolyásolta. Ezen átfogó paradigmatis fordulat zenei-oratorikus megnyilvánulásai közé tartozik – minden stílári különbözőség mellett – Kodály *Psalmusa*, Stravinsky *Zsoltárszimfóniája* vagy Honegger *Dávid királya*. Kodály Zoltán művében a formálás történelmi reflexivitása Kecskeméti Vég Mihály szövegét idézve alkotja újra a zene és a nyelv kapcsolatának a koraújkortól kezdődő vokális hagyományát. A kompozícióban a pentaton hangléptés mellett, azzal ötvözve, megfigyelhető a 16. századi madrigál eljárásainak újrapoetizálása is. Nemcsak a szöveg tartalmához igazodás attraktív – melodikus-fonetikus – összjátékáról és a formatani „előzmények” historikus folytatásáról van szó, hanem a vonatkozó zenei örökség recepciójának – aktuális esztétikai tapasztalatának – kompozíciós elvként való alkalmazásáról, a zenei-irodalmi anyagba visszairásáról. Az olyan stíluselem például, mint a 16. századi szakkönyvekben kiemelt „esclamazione”, a 20. századi műben nem pusztán a kifejezés gazdagításának újra felfedezett eszközeként tűnik elő, hanem elsősorban a zene és a beszédhang kapcsolatának későmodern átértelmezésével artikulált, a műfaji örökséget merészen újrakondicionáló és egyúttal abból merítkező funkciója szerint is.

Hogyan kerülnek az arabok Bartók *Táncszvitjébe*?

Vikárius László, a zenetudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs (BTK Zenetudományi Intézet)

Bartók első átütő nemzetközi sikert aratott modern zenekari műve a *Táncszvit*. Azonban csak 1925-ös prágai bemutatójának köszönhetően vált elismert kortárs mesterművé. Budapesti bemutatójával szerzője elégedetlen volt; a műsorból kiadójának írt levelében Kodály *Psalmus Hungaricus*ának jelentőségét emelte ki, s ajánlotta külföldi előadásokra. Pedig a rejtőzködőbb *Táncszvit* ugyancsak kulcsmű. Zenei nyelve, s különösen zenekari stílusa átvezet a népzenei elemeknek *A fából faragott királyfi* balettben megvalósult szimfonikus fölhasználástól *A csodálatos mandarin* expresszionista hangszereléséhez. Ugyanakkor a döntő magánéleti fordulat (válás, második házasság) idején született alkotás, mely a zeneszerző első jelentős, megrendelésre készült műve, mintegy előjáték gyanánt szolgált érett alkotókorszakának az 1926-os év zongorás műveivel jelentkező neoklasszikus stílusfordulatához. Értelmezésével – a kéziratok filológiai vizsgálata nyomán – Bónis Ferenc, Somfai László és William Kinderman foglalkozott. A zeneszerző különféle nyilatkozatai és kiadatlan följegyzései alapján Tallián Tibor tárta föl a mű valóságos programját. Az előadás e gazdag értelmezési hagyományhoz kapcsolódva azt a kérdést is vizsgálni kívánja, hogy a magyar, román, szlovák népzeneből merített stíluselemekre épülő, ezáltal új kelet-európai integrációt szorgalmazó műben mit is keresnek az arab népzene elsősorban Bartók 1913-as algériai gyűjtésére visszavezethetőnek gondolt elemei. Az előadás a *Táncszvit*, a szerző és az ismét jubiláló Budapest kapcsolatait vizsgálva a hazai zenetudomány interpretációs hagyománya előtt is tisztelegni kíván Ujfalussy József egykori tanulmányának címére utalva („Hogyan kerülnek a magyarok Beethoven III. szimfóniájának utolsó tételébe”, 1960). Ez annál is indokoltabb lehet, mivel Ujfalussy többek között éppen a *Táncszvit*et nevezi meg a beethoveni humanizmus egyik fontos örökösének Bartók életművében.

Régi és új médiumok az ötvenéves Budapesten

Sipos Balázs PhD, habilitált docens (ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék)

Az előadás régi és új médiumok működését tárgyalja az 1920-as évek közepi fővárosban, szem előtt tartva Carolyn Marvin *Amikor a régi technológiák újak voltak* című, az elektronikus médiumokról szóló, mára klasszikussá vált munkáját. Az „új médiumok” közül a fő téma a mozi lesz: elsősorban az amerikai és amerikai filmekre, ezek hatására fogok fókuszálni, valamint ezek környezeteként a színházakra és a jazzre mint (tánc)zenére. A „régiközül részletesebben tárgyalom a fővárosi/országi sajtó működését, az újságírók (nők és férfiak) tevékenységét. Az előadás során előkerül az a kérdés, hogy a háborúból a békébe való átmenet és a konszolidáció viszonyai között milyen vitákat váltott ki a Budapestet jellemző kulturális sokszínűség.

Az „illúziószínházi realizmus” – a világvárossá váló Budapest színházi forradalmi 1873 és a millennium között

Sirató Ildikó PhD (Országos Széchényi Könyvtár)

A színháztörténeti áttekintés a reprezentatív új színházak (Népszínház, az átépített Nemzeti Színház, az Operaház, a Vígszínház stb.) bemutatása mellett a színjátszás technológiai, vizuális és dramaturgiai, valamint színészi és rendezői „forradalmaira”, újításaira koncentrálni fogok a címben foglalt szókapcsolatot. Az új színházi műfajok megjelenése, a rendező, a díszlettervező művészi önállósodási folyamata, a meiningenizmus, majd pedig a pszichológiai realizmus megoldásai, a fővárosi közönség ízlésének differenciálódása egyaránt szóba kerülhet, amikor arra is emlékezünk és emlékeztetünk, hogy Madách Imre romantikus drámai költeményét, *Az ember tragédiáját* mikor, miért és hogyan állította színre Paulay Ede. A városegysítéstől a századfordulóig tartó folyamat azután a millenáris ünnepségek idején kulminált, amikor nemcsak a Vígszínház jelent meg új intézménytípust képviselve és egészen új színházi nyelv meghonosításának szándékával, de a szórakoztatás aktuálisan legmodernebb formái és műfajai is kihívást jelentettek a Nemzeti Színház számára.